

MIROŚŁAW SITARZ

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

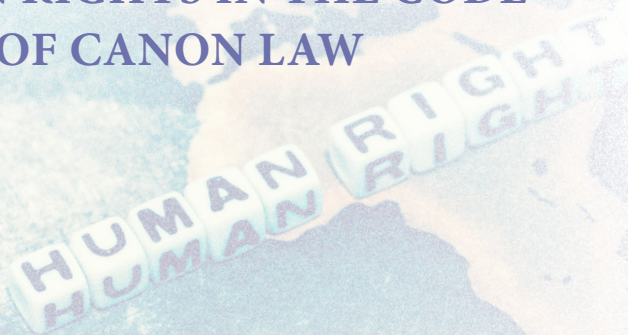
mpsitarz@kul.pl

ORCID: 0000-0001-7596-8508

DOI: 10.13166/awsge/210565

**PRAWA CZŁOWIEKA W KODEKSIE
PRAWA KANONICZNEGO**

**HUMAN RIGHTS IN THE CODE
OF CANON LAW**

WSGE UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES IN JÓZEFÓW PUBLISHING HOUSE

ABSTRAKT

Ustawodawca w kan. 208-223 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. zawarł katalog podstawowych praw i obowiązków wiernych chrześcijan. Katalog ten jest przejawem nowej świadomości prawnej Kościoła o sobie samym, ukształtowanej na podstawie soborowej wizji Kościoła rozumianej jako *communio*. W Kościele jako społeczności Bosko-ludzkiej proklamacja obowiązków i uprawnień chrześcijan służy ochronie praw człowieka ochrzczonego.

SŁOWA KLUCZOWE: *fundamentalne prawa i obowiązki; Kościół Katolicki; wierny świecki; Kodeks Prawa Kanonicznego*

ABSTRACT

The legislator in canons 208-223 of the 1983 Code of Canon Law provided a catalog of the fundamental rights and obligations of the Christian faithful. This catalog is a manifestation of the Church's new legal awareness of itself, shaped by the conciliar vision of the Church understood as *communio*. In the Church as a divine-human community, the proclamation of Christian obligations and rights serves to protect the rights of the baptized person.

KEYWORDS: *fundamental rights and obligations; Catholic Church; the Christian faithful; Code of Canon Law*

WPROWADZENIE

Współcześnie podstawowe prawa człowieka najczęściej określone i gwarantowane są w najwyższym akcie normatywnym w hierarchii źródeł prawa, jakim jest konstytucja danego państwa, która jest uchwalana w sposób szczególny przez suwerena oraz w różnego rodzaju konwencjach międzynarodowych ratyfikowanych przez poszczególne państwa.

Kościół Katolicki jako społeczność Bosko-ludzka istniejąca już prawie dwa tysiące lat, do której przynależność deklaruje prawie 1/5 rodziny ludzkiej, posiadająca podmiotowość na forum międzynarodowym nie ma swojej konstytucji w sensie formalnym w rozumieniu współczesnego prawa konstytucjonalnego

jako konkretnego aktu normatywnego. Natomiast w sensie materialnym za konstytucję ludzkie Kościoła uznają Objawienie Boże zawarte w Nowym Testamencie, a zwłaszcza Kazanie na Górze.

Próba uchwalenia konstytucji dla wyznawców wszystkich obrządków należących do Kościoła Katolickiego została podjęta po Soborze Watykańskim II w postaci schematu *Legis Ecclesiae Fundamentalis* (24.05.1969 r.)^[1] Projekt ten nie uzyskał pozytywnej opinii Synodu Biskupów i papież Paweł VI nie nakazał go promulgować.

W dotychczasowej historii Kościoła Katolickiego zostały promulgowane tylko trzy kodeksy: *Codex Iuris Canonici* ogłoszony przez papieża Benedykta 27 maja 1917 r.^[2] oraz dwa kodeksy nadal obowiązujące, promulgowane przez papieża Jana Pawła II, tj. dla Kościoła łacińskiego – Kodeks Prawa Kanonicznego (25 stycznia 1983 r.)^[3] i dla wyznawców Kościołów wschodnich – Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich (18 października 1990 r.)^[4].

Papież Jan Paweł II w 1983 r. stwierdził: *Kodeks, będąc podstawowym dokumentem ustawodawczym Kościoła opartym na dziedzictwie prawnym i ustawodawczym Objawienia i Tradycji, winien być uważany za niezbędne narzędzie, dzięki któremu jest zachowany należyty porządek tak w życiu indywidualnym i społecznym, jaki w działalności Kościoła. Stąd oprócz elementów fundamentalnych struktury hierarchicznej i organizacyjnej Kościoła, ustanowionych przez Boskiego Założyciela lub wspartych na apostołskiej albo przynajmniej*

^[1] Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, Schema Legis Ecclesiae Fundamentalis (24.05.1969), w: *Il Regno. Documentazione*. 15 VII 1970, s. 284-300; tekst polski w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. i oprac. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 867-895, zob. zwłaszcza kan. 3-29.

^[2] *Codex Iuris Canonici* auctoritate Pii X Pontificis Maximiiussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.

^[3] *Codex Iuris Canonici* auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego* promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

^[4] *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (18.10.1990), AAS 82 (1990), s. 1045-1363; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich* promulgowany przez papieża Jana Pawła II, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2002.

na najstarszej tradycji, i oprócz głównych norm odnoszących się do sprawowania potrójnego zadania [munus: docendi, sanctificandi i regendi – M.S.], zleconego samemu Kościołowi, wypada, aby Kodeks określał także pewne reguły i normy działania i dodał, że może być pojmowany jako wielki pas transmisyjny przenoszący na język kanonistyczny soborową eklezjologię szczególnie wpisaną w konstytucje dogmatyczną i pastoralną^[5].

W niniejszym przyczynkowym artykule analiza praw człowieka zostanie ograniczona tylko do Kodeksu z 1983 r. Zanim zostanie to uczynione, należy sięgnąć do tekstów źródłowych Soboru Watykańskiego II, aby spróbować ukazać specyfikę rozumienia praw człowieka przez Kościół Katolicki.

1. PRAWA CZŁOWIEKA W UCHWAŁACH SOBORU WATYKAŃSKIEGO II

Ojcowie Soboru stwierdzili: Na Kościele ciąży konieczność i równocześnie święte prawo ewangelizowania, a wobec tego działalność misyjna tak dziś, jak i zawsze zachowuje w pełni swą moc i konieczność^[6]. Równocześnie rośnie świadomość niezwyklej godności, jaka przysługuje osobie ludzkiej, która prze-rasta wszystkie rzeczy i której prawa i obowiązki mają charakter powszechny i nienaruszalny. Należy zatem udostępnić człowiekowi to wszystko, czego potrzebuje do prowadzenia życia prawdziwie ludzkiego, jak wyżywienie, odzież, mieszkanie, prawo do swobodnego wyboru stanu i do założenia rodziny, do wychowania i pracy, do dobrej sławy i szacunku, do odpowiedniej informacji i do postępowania według słusznej normy własnego sumienia, do ochrony życia

^[5] KPK/83, Wstęp, s. 15.

^[6] Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Decretum de activitate missionali Ecclesiae *Ad gentes Divinitus* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 947-990; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 433-471, nr 7.

prywatnego oraz do sprawiedliwej wolności także w dziedzinie religijnej^[7]. Przez żadne prawa ludzkie godność osobista i wolność człowieka nie da się tak stosownie zabezpieczyć, jak przez Ewangelię Chrystusową powierzoną Kościołowi. Ewangelia ta bowiem zwiastuje i głosi wolność synów Bożych, odrzuca wszelką niewolę wypływającą ostatecznie z grzechu, święcie szanuje godność sumienia i wolną jego decyzję. Upomina wciąż, aby wszelkie talenty ludzkie wielokrotnie na służbę Boga i dobru ludzi. Wreszcie wszystkich poleca miłości wszystkich [...] Kościół więc mocą powierzoną sobie Ewangelii proklamuje prawa ludzi, a dynamizm dzisiejszej doby, z jakimi wysuwa się wszędzie te prawa, uznaje i ceni wysoko (GS 41). Tam zaś, gdzie władza państwowa przekracza swoje uprawnienia, uciska obywateli, niech ci nie odmawiają jej świadczeń, których obiektywnie domaga się dobro wspólne. Niech zaś wolno im będzie bronić swoich praw i współobywateli przed nadużyciami władzy w granicach nakreślonych przez prawo naturalne i ewangeliczne (GS 74). Z racji godności swojej wszyscy ludzie, ponieważ są osobami, czyli istotami wyposażonymi w rozum i wolną wolę, a tym samym w osobistą odpowiedzialność, nagleni są własną swą naturą, a także obowiązani moralnie do szukania prawdy, przede wszystkim w dziedzinie religii. Obowiązani są też trwać przy poznanej prawdzie i całe swoje życie układać według wymagań prawdy. Tego zaś zobowiązania nie zdolają ludzie wypełnić w sposób zgodny z własną swą naturą jeżeli, nie mogą korzystać zarówno z wolności psychologicznej, jak i wolności od zewnętrznego przymusu^[8].

Dlatego też Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów w 1967 r. wydało dla Komisji powołanej do redagowania Kodeksu posoborowego, 10 zasad, w których między innymi stwierdzono: *Ze względu na fundamentalną równość wszystkich wiernych, i ze względu na równość obowiązków i zadań, oparta na samym porządku hierarchicznym Kościoła, wypada, aby prawa osób były*

^[7] Tenże, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 1025-1115 [dalej: GS]; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje...*, s. 526-606, nr 26.

^[8] Tenże, *Declaratio de libertate religiosa Dignitatis humanae* (07.12.1965), 58 (1966), s. 929-946; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje...*, s. 410-421, nr 2.

określone i zabezpieczone. Sprawí to, że wykonywanie władzy okaże się jaśniej jako służba, umocni się jej stosowanie, usunie się nadużycia(nr 6)^[9].

2. RECEPCJA PRAW CZŁOWIEKA W KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU

Mając na względzie stany osób w Kościele oraz wytyczne zarówno Soboru Watykańskiego II, jak i Synodu Biskupów z 1967 r., ustawodawca kodeksowy uwzględnił prawa człowieka zwłaszcza w Księdze II zatytułowanej *Lud Boży* grupując je w trzy segmenty: Obowiązki i prawa wszystkich wiernych (kan. 208-223); Obowiązki i prawa wiernych świeckich (kan. 224-231); Obowiązki i prawa duchownych (kan. 273-289). Przedmiotem dalszej analizy będą tylko prawa i obowiązki człowieka zawarte w pierwszej grupie.

Ustawodawca w kan. 208-223 zawarł katalog podstawowych praw i obowiązków wiernych chrześcijan. Katalog ten jest przejawem nowej świadomości prawnej Kościoła o sobie samym, ukształtowanej na podstawie soborowej wizji Kościoła rozumianej jako *communio*. Stąd też istnieją różnice pomiędzy katalogami praw człowieka, jakie są zagwarantowane w umowach międzynarodowych i konstytucjach współczesnych państw demokratycznych, a katalogiem obowiązków i praw wiernych chrześcijan w KPK/83. Podstawowe prawa i wolności człowieka mające na celu ochronę praw człowieka w każdej społeczności ludzkiej wynikają z przyrodzonej i niezbywalnej godności osoby ludzkiej (art. 30 Konstytucji RP^[10]). W Kościele jako społeczności Bosko-ludzkiej proklamacja obowiązków i uprawnień chrześcijan służy ochronie praw człowieka ochrzczonego. Również godność osoby ludzkiej rozumiana jest w podwójnym wymiarze – naturalnym i nadprzyrodzonym oraz w powołaniu człowieka do udziału w misji Kościoła w świecie. Podmiotem tych obowiązków i uprawnień są wszyscy wierni chrześcijanie, którzy są zarówno

^[9] KPK/83, Wstęp, s. 29.

^[10] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

w pełnej wspólnocie z Kościołem katolickim, jak i ochrzczeni pozostający poza tą wspólnotą. Proklamacja katalogu obowiązków i praw wiernych stanowi fundament pozycji prawnej wszystkich ochrzczonych w porządku kanonicznym. Celem tej proklamacji jest osiągnięcie przez człowieka celu nadprzyrodzonego, do którego ukierunkowany jest cały porządek prawny w Kościele. Należy odróżnić też odmienną naturę społeczności państwowej i kościelnej. Kościół jako Lud Boży został ustanowiony przez Boga, państwo – przez ludzi. Człowiek poznając prawdę objawioną przez Boga, ma obowiązek aktem wiary tę prawdę przyjąć i według niej żyć (kan. 748 § 1 KPK/83). Człowiek poprzez przyjęcie chrztu nabywa kanoniczną osobowość prawną w Kościele, staje się podmiotem obowiązków i praw przynależnych wiernym chrześcijanom. Ustawodawca kodeksowy nie nadaje tych praw, ale deklaruje ich istnienie oraz zapewnia ich ochronę i obronę^[11].

Przed wyliczeniem obowiązków i uprawnień wszystkich wiernych chrześcijan, ustawodawca kodeksowy zamieścił dwie fundamentalne zasady relacji między chrześcijanami: 1) zasadę równości co do godności i działania wszystkich wiernych; 2) zasady pluralizmu sprawowanych przez nich zadań i funkcji (kan. 208 KPK/83)^[12]. Należy zauważyć, że nie można traktować tylko i wyłącznie o prawach w oderwaniu od obowiązków wiernych, ponieważ są one korelatywnie ze sobą związane. Wobec powyższego ustawodawca w KPK/83 wyróżnia: obowiązek utrzymywania wspólnoty z Kościołem (kan.

^[11] J. Krukowski, *Obowiązki i uprawnienia wszystkich wiernych chrześcijan*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 22-24.

^[12] Szerzej zob. M. Sitarz, *Prawa wiernych świeckich chrześcijan w interpretacji Jana Wiślickiego*, w: *Vir Ecclesiae deditus. Księga dla uczczenia Księdza Profesora Edwarda Góreckiego*, red. W. Irek, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 243-257; A. Romanko, *Współdziałanie wiernych chrześcijan świeckich we władzy rządzenia w organach kolegialnych Kościoła partykularnego*, *Journal of Modern Science* 34 (2017), nr 3, s. 11-28; A. Romanko, *Udział wiernych świeckich w organach mediacyjnych w prawie kanonicznym*, w: *Partycypacja społeczna i ekonomiczna w administracji*, red. Piotr Zamelski, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole 2015, s. 161-168; K. Klauza, *Powołanie i rola świeckich w Kościele. Ojciec Święty Jan Paweł II a promocja laikatu*, w: *Servo Veritatis. Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła*. Uniwersytet Jagielloński, 9-11 października 2003 r., Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2003, s. 437-460.

209 § 1); obowiązki względem Kościoła powszechnego i partykularnego (kan. 209 § 2); obowiązek i prawo prowadzenia życia świętego i przyczyniania się do wzrostu świętości w Kościele (kan. 210); obowiązek i uprawnienie do współpracy wszystkich wiernych w działalności apostołskiej i misyjnej (kan. 211); obowiązek posłuszeństwa względem Pasterzy (kan. 212 § 1); prawo petycji (kan. 212 § 2); prawo do wolności myśli i kształtowania opinii publicznej w Kościele (kan. 212 § 3); prawo otrzymywania pomocy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza Słowa Bożego i sakramentów (kan. 213); prawo do zachowania własnego obrządku i własnej duchowości (kan. 214); prawo do stowarzyszania się i do odbywania zebrań (kan. 215); prawo do inicjatywy apostołskiej (kan. 216); prawo do wychowania chrześcijańskiego (kan. 217); prawo do wolności w uprawianiu nauk kościelnych (kan. 218); obowiązek posłuszeństwa względem Magisterium Kościoła (kan. 218); prawo wyboru stanu życia (kan. 219); prawo do ochrony dobrego imienia i ochrony własnej intymności (kan. 220); prawo do dochodzenia i obrony swoich praw na właściwym forum kościelnym (kan. 221 § 1); prawo do bycia sądzonym zgodnie z przepisami prawa (kan. 221 § 2 i 3); obowiązek troski o materialne potrzeby Kościoła (kan. 222 § 1); obowiązek popierania sprawiedliwości społecznej (kan. 222 § 2)^[13].

W korzystaniu z powyższych uprawnień wierni powinni zachować umiar podyktowany dobrem wspólnym Kościoła, uprawnienia i własnymi obowiązkami wobec bliźnich, które reguluje kompetentna władza kościelna z zachowaniem zasady dobra wspólnego (kan. 223 KPK/83).

^[13] Szerzej zob. J. Dyduch, Obowiązki i prawa wszystkich wiernych, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2019, kol. 1916-1923; J. Hervada, Obowiązki i prawa wszystkich wiernych, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*, red. P. Majer, Wolters Kluwer, Kraków 2011, s. 205-222.

PODSUMOWANIE

Reasumując powyższą syntetyczną analizę fundamentalnych obowiązków i praw wiernych należy stwierdzić, iż Kościół nie tylko jest świadom, że Jego posłannictwo obejmuje obronę i propagowanie praw człowieka, ale także *głęboko odczuwa poszanowanie w swoim własnym łonie sprawiedliwości i praw człowieka*^[14].

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA PRAWA

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Pii X Pontificis Maximiiussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.
- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (18.10.1990), AAS 82 (1990), s. 1045-1363; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2002.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Legis Ecclesiae Fundamental* (24.05.1969), w: II Regno. Documentazione. 15 VII 1970, s. 284-300; tekst polski w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. i oprac. W. Kacprzyk, M. Sitarz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 867-895.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 1025-1115; tekst polski w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

^[14] Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005, nr 159.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa Dignitatis humanae* (07.12.1965), 58 (1966), s. 929-946; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-421.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de activitate missionali Ecclesiae Ad gentes Divinitus* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 947-990; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 433-471.

LITERATURA

Dyduch J., *Obowiązki i prawa wszystkich wiernych*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2019, kol. 1916-1923.

Hervada J., *Obowiązki i prawa wszystkich wiernych*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*, red. P. Majer, Wolters Kluwer, Kraków 2011, s. 205-222.

Klauza K., *Powołanie i rola świeckich w Kościele. Ojciec Święty Jan Paweł II a promocja laikatu*, w: *Servo Veritatis. Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła*. Uniwersytet Jagielloński, 9-11 października 2003 r., Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2003, s. 437-460.

Krukowski J., *Obowiązki i uprawnienia wszystkich wiernych chrześcijan*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. J. Krukowski, Pallottinum, Poznań 2005, s. 22-42.

Romanko A., *Udział wiernych świeckich w organach mediacyjnych w prawie kanonicznym*, w: *Partycypacja społeczna i ekonomiczna w administracji*, red. Piotr Zamelski, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole 2015, s. 161-168.

Romanko A., *Współdziałanie wiernych chrześcijan świeckich we władzy rządzenia w organach kolegialnych Kościoła partykularnego*, *Journal of Modern Science* 34 (2017), nr 3, s. 11-28.

Sitarz M., *Prawa wiernych świeckich chrześcijan w interpretacji Jana Wiślickiego*, w: *Vir Ecclesiae deditus. Księga dla uczczenia Księdza Profesora Edwarda Góreckiego*, red. W. Irek, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 243-257.